

ТЕРНОПЛЬСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ
УНІВЕРСИТЕТ ІМЕНІ ВОЛОДИМИРА ГНАТЮКА

ВИХОР СВІТЛАНА ТЕОДОЗІВНА

УДК – 373.51+159.922.1

**ГЕНДЕРНЕ ВИХОВАННЯ УЧНІВ СТАРШОГО ПІДЛІТКОВОГО
ТА РАНЬОГО ЮНАЦЬКОГО ВІКУ**

13.00.07 — теорія і методика виховання

АВТОРЕФЕРАТ

дисертації на здобуття наукового ступеня

кандидата педагогічних наук

ТЕРНОПІЛЬ — 2006

Дисертацією є рукопис.

Роботу виконано в Тернопільському національному педагогічному університеті імені Володимира Гнатюка, Міністерство освіти і науки України.

- Науковий керівник:** доктор педагогічних наук, професор, член-кореспондент АПН України
КРАВЕЦЬ Володимир Петрович,
Тернопільський національний педагогічний університет імені Володимира Гнатюка, ректор.
- Офіційні опоненти:** доктор психологічних наук, професор
ГОВОРУН Тамара Василівна,
головний науковий співробітник лабораторії соціальної психології Інституту психології ім. Г.С. Костюка АПН України; м. Київ;
- кандидат педагогічних наук, доцент
ГОЛОВАНОВА Тетяна Петрівна,
Запорізький національний університет, кафедра педагогіки і психології, доцент; м. Запоріжжя.
- Провідна установа:** Південноукраїнський державний педагогічний університет ім. К.Д. Ушинського, кафедра педагогіки, Міністерство освіти і науки України.

Захист відбудеться 31 березня 2006 р. о 12 год на засіданні спеціалізованої вченої ради Д 58.053.01 у Тернопільському національному педагогічному університеті імені Володимира Гнатюка за адресою:

46027, м. Тернопіль, вул. М. Кривоноса, 2, зал засідань.

З дисертацією можна ознайомитись у бібліотеці Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка за адресою: 46027, м. Тернопіль, вул. М. Кривоноса, 2.

Автореферат розіслано 28 лютого 2006 р.

**Учений секретар
спеціалізованої вченої ради**

Чайка В. М.

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність дослідження. Утвердження України як незалежної демократичної держави, процеси демократизації та гуманізації суспільства сприяють створенню рівних можливостей для самореалізації особистості, незалежно від віку та статі. Проте дисбаланс представництва чоловіків і жінок у державотворчій та управлінській діяльності, збільшення різниці тривалості життя чоловіків і жінок, подвійна зайнятість жінок, брак самореалізації чоловіків у виховній та господарсько-побутовій функціях сім'ї, подвійні моральні стандарти свідчать про існування перешкод на цьому шляху, причинами яких є традиційні стереотипні погляди на місце і роль кожної статі у сімейній, професійній та суспільній сферах, що панують у масовій свідомості та спрямовують молодь на дотримання певних норм, цінностей, стандартів поведінки.

У процесі виховання індивід вчиться виконувати статеву роль згідно зі стандартизованими уявленнями про «чоловіче» і «жіноче», що гальмує або спотворює розвиток особистості, перешкоджає її самореалізації, оскільки не відповідає сучасному розвитку продуктивних сил, міжстатевому розподілу на ринку праці. З іншого боку, невизначеність процесу соціалізації, цінності, норми, очікування, які часто суперечать одне одному та продукуються ЗМІ, школою, сім'єю, усілякими організаціями, ускладнюють процес засвоєння чоловічих і жіночих ролей. На тлі змін у суспільстві та освіті виникла необхідність у корекції поглядів на соціально-психологічні відмінності, які існують між статями, та способів їх конструювання.

Соціально-психологічні та культурні відмінності між чоловіками і жінками відображає поняття «гендер» (gender) — соціокультурна стать, біологічні відмінності — «стать» (sex). Двоєке розуміння статі вимагає розвитку гендерних уявлень у суспільній свідомості, розуміння ролі психолого-педагогічних дисциплін у наповненні освітнього простору інформацією про гендер.

Методологічні проблеми гендерної педагогіки вивчали В. Кравець, Л. Штильова; шкільної освіти з врахуванням гендерної складової – Т. Говорун, О. Кікінежді, К. Корсак, Н. Лавриченко, особливості соціалізації дошкільників і молодших школярів різної статі – В. Абраменкова, А. Палій, О. Прозументик, Н. Радіна, підлітків – В. Москаленко, В. Романова; взаємодію педагогів з хлопцями і дівчатами підліткового віку — О. Антипова; виховання культури міжстатевих відносин – В. Коршунов, І. Мезеря; впровадження гендерного підходу до виховання студентської молоді та її професійної підготовки – Т. Голованова, І. Мунтян, О. Цокур. Проте, результати теоретичних досліджень та виховної практики свідчать про недостатню увагу до гендерного виховання старшокласників загальноосвітніх шкіл і переконують в необхідності застосування гендерного підходу до організації навчально-виховного процесу.

Актуальність окресленої проблеми зумовлена наявністю суперечностей між:

- гендерною стратегією в трансформації суспільних відносин і повільними змінами у масовій свідомості;

- консервативністю гендерних стереотипів і новим змістом сучасних гендерних ролей;
- виховним процесом і процесом статевої соціалізації;
- невідповідністю теоретичного вивчення проблеми та його практичного застосування у школі;

- професійним і громадянським самовизначенням учнів старшого підліткового та раннього юнацького віку, з одного боку, і самовираженням в інтимно-особистісній сфері, з іншого.

Шляхи подолання вказаних вище суперечностей визначають гендерна освіта й виховання. Таким чином, соціальна значущість і практична необхідність відповідного виховання, а також недостатнє теоретичне і методичне висвітлення проблеми визначили вибір теми дисертаційного дослідження: «Гендерне виховання учнів старшого підліткового та раннього юнацького віку».

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертаційне дослідження виконано в рамках державного замовлення Міністерства освіти і науки України Тернопільському національному педагогічному університету імені Володимира Гнатюка на тему: «Гендерна соціалізація дитини та виховання гендерної рівності дітей та юнацтва» (державний реєстраційний номер №01034U003119). Тему дисертаційної роботи затверджено вченою радою Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка (протокол №7 від 3.03. 2003 р.) та узгоджено в Раді з координації наукових досліджень у галузі педагогіки і психології в Україні (протокол №4 від 26.04. 2005 р.).

Об'єктом дослідження є гендерне виховання учнівської молоді в загальноосвітній школі.

Предмет дослідження — педагогічні умови гендерного виховання учнів старшого підліткового та раннього юнацького віку.

Мета дослідження — теоретично обґрунтувати й експериментально перевірити педагогічні умови гендерного виховання учнів старшого підліткового та раннього юнацького віку.

Наше дослідження ґрунтується на **припущенні**, що гендерне виховання буде ефективним за таких педагогічних умов:

- реалізації гендерного підходу в організації особистісно зорієнтованого виховання;
- формування гендерної чутливості вчителів, учнів, батьків;
- використання в освітній практиці результатів гендерного аналізу змісту навчально-методичної літератури з метою пом'якшення впливу гендерних стереотипів на суб'єктів навчально-виховного процесу;
- реалізації змісту гендерного виховання в процесі вивчення факультативного спецкурсу «Гендерні стереотипи».

Для досягнення мети дослідження і перевірки висунутої гіпотези визначено завдання дослідження:

1. На основі аналізу філософської, соціологічної, психолого-педагогічної літератури та наукових праць з окресленої проблематики уточнити суть, методи, зміст гендерного виховання, визначити та проаналізувати його основні фактори.

2. Обґрунтувати критерії і показники визначення рівнів сформованості гендерної вихованості учнів 8-11 класів, здійснити їх діагностику.

3. Теоретично обґрунтувати й експериментально перевірити педагогічні умови гендерного виховання учнів старшого підліткового та раннього юнацького віку.

4. Розробити педагогічні рекомендації щодо підвищення ефективності гендерного виховання для вчителів, батьків та самовиховання учнів старшого підліткового та раннього юнацького віку.

Теоретико-методологічну основу дослідження становлять: положення системного підходу як способу пізнання педагогічних фактів, явищ і процесів; філософське вчення про співвідношення свідомості і буття в контексті історико-педагогічних явищ і, відповідно, формування ціннісної позиції розвитку особистості; концептуальні положення гуманістичної психології і педагогіки щодо розвитку й формування особистості (А. Маслоу, К. Роджерс); концепція особистісно зорієнтованого виховання (І. Бех, А. Богущ, О. Сухомлинська, О. Савченко); положення гендерної психології (Ш. Берн, Т. Говорун, О. Кікінежді, І. Кон, І. Кльоцина); гендерні дослідження та їх інтеграція в освітній процес (В. Кравець, І. Сілласте, Л. Штильова); доробок науковців про виховання особистості (А. Макаренко, М. Стельмахович, В. Сухомлинський, К. Ушинський, М. Фіцула); концепція гендерної стратифікації суспільства та гендерної рівності як умови демократичного розвитку суспільства (Л. Лобанова, Л. Магдюк). У дослідженні використано основні підвалини розвитку освіти в Україні, закладені в Конституції України, законах України «Про освіту», «Про забезпечення рівних прав і можливостей чоловіків і жінок», в «Концепції громадянського виховання особистості в умовах розвитку української державності», «Концепції національного виховання».

Для виконання поставлених завдань і перевірки гіпотези використовувалися **методи дослідження**: теоретичні — аналіз філософської, психолого-педагогічної та соціологічної літератури для зіставлення та порівняння поглядів учених на досліджувану проблему; синтез, порівняння, класифікація, систематизація й узагальнення даних для визначення суті, принципів і методів гендерного виховання та розробки педагогічних рекомендацій з метою підвищення його ефективності; емпіричні — анкетування, тестування, бесіди для вивчення компонентів гендерної вихованості учнів; стандартизовані та нестандартизовані питальники з метою вияву впливу факторів гендерного виховання; інтерактивні методи для урізноманітнення методів виховного впливу та підвищення його ефективності; спостереження, вивчення результатів та продуктів діяльності з метою перевірки гіпотези дослідження; кількісний та якісний аналіз емпіричних даних

здійснювався за допомогою методів математичної статистики. Основним методом дисертаційного дослідження був педагогічний експеримент.

Дослідження тривало впродовж 1999 – 2005 рр.

На першому етапі (1999 – 2002 рр.) здійснено аналіз філософської, педагогічної, психологічної та соціологічної літератури, з'ясовано стан розв'язання проблеми у наукових працях з метою розробки концептуальних підходів до виконання дослідження, визначено об'єкт, предмет і гіпотезу, сформульовано мету й основні завдання дослідження; розроблено план і методику констатувального етапу експерименту; вивчено перспективний вітчизняний і зарубіжний досвід виховання дітей різної статі, проаналізовано фактори гендерного виховання учнів старшого підліткового та раннього юнацького віку. Уточнено зміст понять «гендерне виховання», «статеворольове виховання», «гендерна вихованість»; обґрунтовано суть, зміст, принципи, методи та етапи гендерного виховання

На другому етапі (2002 – 2004 рр.) проведено констатувальний експеримент; уточнено мету, шляхи та засоби впровадження гендерного підходу в практику школи; здійснено гендерний аналіз шкільних підручників для учнів 7-11 класів з метою пом'якшення впливу гендерних стереотипів на всіх суб'єктів освітнього процесу. Теоретично обґрунтовано та експериментально перевірено педагогічні умови гендерного виховання, враховано вплив інших факторів соціалізації.

На третьому етапі (2005 р.) проаналізовано й узагальнено проміжні та кінцеві результати експериментальної роботи, систематизовано дослідницькі матеріали; сформульовано й уточнено теоретичні висновки, оформлено тексти дисертації та автореферату, здійснено впровадження результатів дослідження у практику.

Експериментальна база дослідження. У педагогічному експерименті взяли участь 20 директорів шкіл, 18 заступників, 29 учителів географії, 24 вчителі математики, 25 учителів історії, 17 учителів англійської мови, 21 учитель німецької мови – усього 154 вчителі, які проходили курсову підготовку на базі Тернопільського обласного комунального інституту післядипломної педагогічної освіти; 583 учні 8-11 класів та 92 батьків. Дослідно-експериментальна робота здійснювалася на базі середніх та старших класів загальноосвітніх шкіл №5, №6, №12, №16 м. Тернополя, ліцею «Голосіївський» №241 Голосіївського району м. Києва.

Наукова новизна і теоретичне значення дослідження полягають у тому, що:

- *вперше* обґрунтовано педагогічні умови гендерного виховання (реалізація гендерного підходу в організації особистісно зорієнтованого виховання; формування гендерної чутливості вчителів, учнів, батьків; використання в освітній практиці результатів гендерного аналізу змісту навчально-методичної літератури з метою пом'якшення впливу гендерних стереотипів на суб'єктів навчально-виховного процесу; реалізація змісту гендерного виховання в процесі вивчення факультативного спецкурсу «Гендерні стереотипи»); визначено критерії (когнітивний,

емоційно-ціннісний, поведінковий) та показники рівнів гендерної вихованості (достатній, середній, низький);

– *визначено* взаємозв'язок і взаємозалежність між поняттями «статеворольовий» і «гендерний»;

– *розширено й уточнено* зміст понять «гендерне виховання», «гендерна вихованість»; конкретизовано принципи, методи (метод незалежних характеристик, незакінчених речень, рольові ігри, мозковий штурм, кейс-метод, побудова уявних і реальних педагогічних ситуацій, метод вільних асоціацій) й етапи реалізації гендерного виховання, визначено його основні фактори (сім'я, школа, засоби культури);

– *набули подальшого розвитку* положення про роль гендерного підходу в процесі педагогічної взаємодії вчителів та учнів у контексті особистісно зорієнтованого виховання.

Практичне значення дослідження полягає в тому, що сформульовані висновки та рекомендації щодо гендерного виховання підлітків та юнацтва дають змогу поглиблювати й удосконалювати зміст, форми і методи їх виховання у сучасних соціальних умовах і можуть бути використані у навчально-виховному процесі загальноосвітньої школи. Авторський факультативний спецкурс «Гендерні стереотипи» може використовуватись шкільними психологами та вчителями загальноосвітніх шкіл. Одержані теоретичні та практичні результати доповнюють новими даними навчальний курс «Гендерна педагогіка», який читається у Тернопільському національному педагогічному університеті ім. В. Гнатюка.

Матеріали дисертації можуть бути використані: 1) при розробці програм і посібників із проблем виховання підлітків та юнацтва; 2) у змісті спецкурсів для керівного складу загальноосвітніх шкіл та вчителів-предметників на курсах підвищення кваліфікації; 3) як доповнення до вдосконалення шляхів запровадження особистісно зорієнтованого підходу в школі; 4) при реалізації гендерного підходу в закладах освіти.

Особистий внесок автора полягає у розробці цілісного погляду на проблему гендерного виховання учнів старшого підліткового та раннього юнацького віку. У частині спільного дослідження використані результати експерименту автора.

Вірогідність результатів дослідження, основних висновків і рекомендацій забезпечується теоретичним і методологічним обґрунтуванням його вихідних положень, застосуванням комплексу засобів, форм і методів, адекватних об'єкту, предмету, меті і завданням дослідження; поєднанням кількісного та якісного аналізу отриманих результатів експериментальної роботи, репрезентативністю вибірки дослідження; використанням методів математичної статистики.

Апробація і впровадження результатів дослідження. Основні положення і результати дослідження обговорено та схвалено на засіданнях кафедри педагогіки Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка, на Всеукраїнській науково-

практичній конференції «Формування гендерної культури молоді: проблеми та перспективи» (Тернопіль, 30-31 жовтня 2003 р.), у Міжнародній школі «Гендер: реалії та перспективи в українському суспільстві» (Одеса, 11-12 грудня 2003 р.), на Міжнародній науково-практичній конференції «Теорія і практика гендерного виховання студентської молоді: досвід, проблеми, перспективи» (Запоріжжя, 11-12 листопада 2004 р.), Всеукраїнській науково-практичній конференції «Гендерні аспекти в методологіях гуманітарних наук» (Луцьк, 9-10 грудня 2004 р.), Всеукраїнській студентській конференції «Формування гендерної культури майбутніх учителів» (Тернопіль, 25-26 березня 2005 р.), Міжнародному конгресі IV Слов'янські педагогічні читання «Розвиток особистості в полікультурному освітньому просторі» (Черкаси, 30 червня - 1 липня 2005 р.), Міжнародній науково-практичній конференції «Інтеграція гендерного підходу в сучасну науку і освіту: результати та перспективи» (Одеса, 28 жовтня 2005 р.), науково-практичній конференції «Формування гендерної культури молоді: проблеми та перспективи» (Тернопіль, 1-2 лютого 2006 р.).

Теоретичні положення та практичні рекомендації впроваджено у навчально-виховному процесі загальноосвітньої школи №12 м. Тернополя (довідка від 23.12.2004 р.), Тернопільського обласного комунального інституту післядипломної освіти (довідка №01/520 від 29.12.2004 р.), Тернопільського національного педагогічного університету імені В. Гнатюка (довідка №148-33/03 від 20.02.2006 р.), гімназії імені В. Симоненка м. Львова (довідка від 20.02.2005 р.).

Публікації. За темою дисертації опубліковано 14 наукових праць, з них 5 надруковано у фахових виданнях, затверджених ВАК України, тези конференцій та 2 навчальних посібники.

Структура дисертації. Дисертація складається зі вступу, двох розділів, висновків до кожного розділу, загальних висновків, списку використаних джерел (288 найменувань, із них 11 – іноземною мовою) та додатків. Робота містить 13 таблиць, 10 рисунків. Загальний обсяг дисертації становить 264 сторінки, основний зміст викладено на 180 сторінках.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ ДИСЕРТАЦІЇ

У вступі обґрунтовано актуальність проблеми, визначено мету, об'єкт, предмет, гіпотезу і завдання дослідження, його методологічні основи та методи дослідно-експериментальної роботи, розкрито наукову новизну, теоретичне та практичне значення роботи й подано інформацію про апробацію і впровадження результатів дослідження.

У першому розділі — **«Гендерне виховання учнів старшого підліткового та раннього юнацького віку як педагогічна проблема»** — через аналіз історичних та соціально-економічних передумов, які сприяли змінам у наповненні змісту статевих ролей, обґрунтовано необхідність гендерного виховання, висвітлено доцільність включення гендерного підходу в освітній процес.

Концепція гендерного підходу і гендерного виховання в школі висвітлена у працях Т. Говорун, О. Кікінежді, В. Кравця, Л. Штильової; питання гендерної соціалізації особистості з урахуванням вікових особливостей розглянуті у роботах І. Кльоциної, І. Кона, А. Мудрика. Широкий діапазон дисертаційних досліджень підтверджує актуальність даної проблеми: гендерну соціалізацію вивчали Т. Говорун, М. Дорошенко, І. Ковальчук, В. Романова, О. Прозументик; гендерний підхід в освіті – І. Мунтян, О. Цокур; питання підготовки вчителя до гендерного виховання та перепідготовки психолого-педагогічних кадрів – С. Макаренко, С. Матюшкова, Н. Смірнова, Л. Шолохова, М. Полив'яна; гендерне виховання студентів та концептуальні підходи до нього – Т. Голованова. Методичні рекомендації щодо впровадження гендерної складової в освітній процес розробили Л. Бут, Л. Булатова, Ю. Градскова, І. Костикова, М. Котовская, О. Луценко, А. Митрофанова, Н. Туліна, А. Філіппова, Н. Шведова; актуальні проблеми гендерної теорії розроблені С. Айвазовою, Т. Барчуною, О. Вороніною, І. Жерьобкіною, О. Здравомисловою, Н. Пушкарьовою, О. Хасбулатовою, О. Ярською-Смірноюю.

Проблема виховання учнів різної статі є достатньо складною та актуальною в педагогічній науці. Незважаючи на поширеність гендерних досліджень, для окресленої проблеми характерна нечіткість, неузгодженість понять, їх різне трактування.

Теорія статевого виховання на сучасному етапі фактично розділилася між двома аспектами статі: біологічним (згідно з репродуктивним призначенням) та соціокультурним (згідно з роллю в суспільстві та сім'ї), що зумовило використання і появу термінів «сексуальне», «морально-статеве», «статеворольове», «гендерне» виховання.

Зміни, які відбулися в другій половині ХХ ст. у розподілі статевих ролей у соціальній, сімейній та професійній сферах, ствердження позицій гендерної теорії та позитивний ефект від її застосування в різних галузях суспільного знання зумовили використання гендерного підходу в освітній сфері. Важлива роль застосування гендерної теорії та її похідних у навчально-виховному процесі підкреслюється в дослідженнях Т. Говорун, В. Кравця, О. Кікінежді, І. Кльоциної, А. Мудрика, Л. Штильової. В. Татенко та І. Лебединська констатують, що початкове формулювання проблеми гендеру в освіті полягає в тому, що викладачі освітніх закладів України в переважній більшості не визнають існування проблем виховання хлопців і дівчат, не сприяють подоланню стереотипних поглядів на роль і призначення статей.

У зв'язку з цим обґрунтування гендерного виховання, усвідомлення його необхідності та розкриття сутності становлять теоретичне підґрунтя дисертації.

Зазначимо, що *сутність* гендерного виховання полягає у відмові від сексизму, пом'якшенні гендерних стереотипів, формуванні досвіду взаємодії між статями на засадах гендерної рівності, недопустимості протиставлення за статевою ознакою в сім'ї, школі, будь-яких суспільних інститутах, створенні рівних умов і можливостей для розвитку, самовдосконалення і

самореалізації кожної особистості. Ключовим у гендерному вихованні є заперечення принципу «рівність у тотожності» та прийняття ідеї «рівність у відмінностях».

На основі узагальнених теоретичних даних уточнено зміст понять «статеворольовий» і «гендерний», визначено їх взаємозв'язок і взаємозалежність. Наше бачення відмінностей між статеворольовим і гендерним вихованням, їх взаємозв'язку зі статевим вихованням представлено на рис. 1.

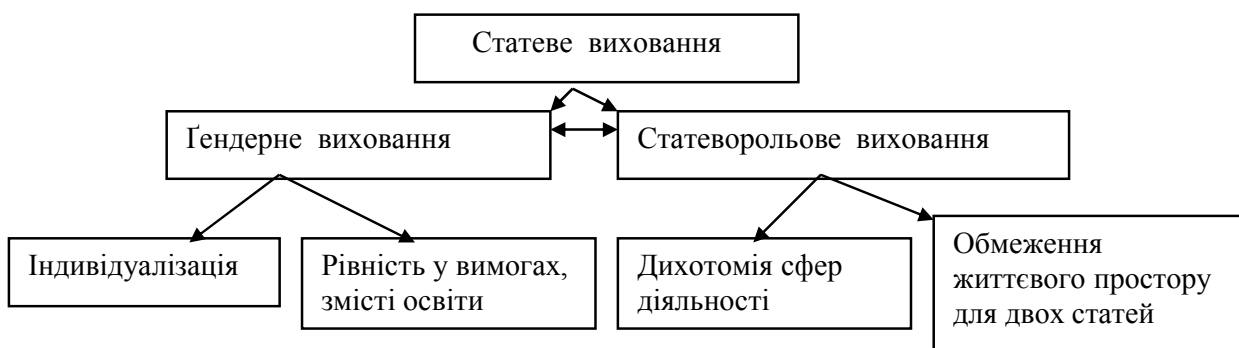

Рис. 1. Взаємозв'язок між гендерним і статеворольовим вихованням

Оскільки в науковій літературі недостатньо чітко визначено дефініцію «гендерне виховання», то пропонуємо власне формулювання. *Гендерне виховання* — цілеспрямований і систематичний вплив на свідомість, почуття, поведінку вихованців з метою формування в них егалітарних цінностей, поваги до особистості, незалежно від статі, розвитку індивідуальних якостей і здібностей задля їх самореалізації, оволодіння навичками толерантної поведінки та з метою побудови громадянського суспільства. *Завданнями гендерного виховання* є: реалізація гендерного підходу в усіх ланках навчально-виховного процесу; усвідомлення проблем гендерного паритету; оволодіння певним обсягом знань про упередження щодо кожної статі та їх усвідомлення; пом'якшення стереотипів щодо сімейних, професійних та суспільних ролей та корекція уявлень про норми маскулітності/фемінітності; збагачення емоційного світу, створення умов для розвитку індивідуальних здібностей з метою самореалізації особистості; накопичення та формування досвіду егалітарної поведінки. *Засобом впровадження гендерного виховання* в навчально-виховну діяльність школи є включення в освітній процес гендерної складової та застосування особистісно зорієнтованого підходу у взаємодії вчителів та учнів.

Гендерні уявлення і стереотипи, які домінують у масовій свідомості, знаходять відображення в організації навчально-виховного процесу. Про це свідчать дослідження «критичної педагогіки», аналіз досвіду зарубіжних країн та результати досліджень М. Арутюнян, Л. Попової, Д. і М. Садкерів. Зміст поняття «гендерний підхід до виховання» є складовою гендерного підходу до навчально-виховного процесу в цілому. Саме через гендерний підхід реалізується гендерне виховання учнів.

У роботі акцентується увага на особливостях виховання учнів старшого підліткового та раннього юнацького віку. Показано, що цей вік є сензитивним періодом для формування вторинної гендерної ідентичності (М. Кле, Я. Коломінський, І. Кон, І. Шилов), для усвідомлення молоддю і прищеплення їй навичок гендерної культури та взаємодії на засадах гендерної рівності (Е. Еріксон, І. Кльоцина, В. Коршунов, В. Кравець, І. Лунін, І. Мезеря). У старшому підлітковому віці учні цікавляться питаннями взаємовідносин між статями, в них, за висловом Г. Костюка, виникає «чуття статі», яке повинно бути предметом цілеспрямованого виховання. Криза підліткового віку, яка за даними дослідників (М. Кле, І. Кон, Г. Крайг), припадає на старший підлітковий вік, відображає суперечність між необхідністю наслідувати гендерні стереотипи і бажанням відкинути прийняті норми і цінності, ствердити власні. Ранній юнацький вік, як новий етап рівня самосвідомості, формування стійкого образу Я, є сприятливим для усвідомлення й аналізу міжособистого спілкування, вибору життєвого шляху, професійного самовизначення, світогляду в цілому (О. Антипова, Ш. Берн, К. Журба, І. Ковальчук, В. Романова).

Вищевикладені теоретичні положення лягли в основу побудови емпіричного дослідження. Основним завданням констатувального експерименту було виявлення існуючого стану гендерного виховання. Цей стан ми вивчали через аналіз основних факторів впливу: сім'ї, школи, культурного середовища. Результати анкетування засвідчують гендерні відмінності у ставленні хлопців і дівчат до батька і матері, до виконання ними різних ролей у сім'ї. Хлопчики 13-14 рр. у 64% випадків відмовляються виконувати роботу, не характерну для їх статі. Дівчатка цього ж віку в 60% випадків погоджуються виконувати таку роботу. Ця тенденція також існує серед 11-класників. На запитання, «Чи часто ви відмовляєтесь виконувати роботу, яка не характерна для вашої статі?», 29% дівчат відповіли позитивно, 35% – «ні», тоді як серед хлопців відповіли «так» 44%, «ні» – 41%. Використані методики і спостереження показали, що у сімейному вихованні хлопчиків і дівчаток існує асиметрія, яка полягає в тому, що хлопчика насамперед виховують як активного громадянина, а потім – як батька, чоловіка; дівчинку – як матір, дружину, а потім – члена суспільства.

Результати опитування батьків засвідчили, що значна їх частина має стереотипні погляди на зміст сімейних ролей, зокрема: 69% батьків вважають, що діти повинні залишатися з матір'ю після розлучення, 63% – що в разі необхідності дитина повинна звернутися за допомогою до матері, 44% батьків не можуть замінити один одного, 50% вважає, що чоловіки не повинні відкрито виявляти власні почуття.

Результати дослідження стану гендерного виховання учнів у навчально-виховному процесі загальноосвітньої школи свідчать про значний вплив на нього характеру педагогічної взаємодії, статі вчителя як взірця для наслідування гендерної ролі, елементів «прихованого навчального плану», а саме: особливість соціальної побудови освітнього закладу, змісту предметів, стилю

викладання. Так, виявилось, що переважна більшість учителів неоднаково опитує (5% вчителів-жінок, 20% учителів-чоловіків), оцінює (7% учителів-жінок, 8% учителів-чоловіків), карає хлопців і дівчат (43% вчителів-жінок, 68% вчителів-чоловіків); неусвідомлено впроваджує у шкільну практику гендерні стереотипи; визнає, що шкільне виховання є недостатнім для формування повноцінної особистості; не готова до впровадження у шкільну практику особистісно зорієнтованого підходу (21% учителів-жінок, 44% учителів-чоловіків), зокрема його гендерної складової. Близько половини вчителів визнають, що використовують фрази на зразок: «не будь бабою», «хлопцю це не личить»; існують опосередковані заборони на вияв експресивності хлопчиків: «будь справжнім мужчиною», «хлопчики не плачуть»; дівчаток орієнтують на материнство, домашню роботу: «ти ж будеш мамою», «для кухні цього не потрібно знати»; на фемінінність: «дівчатка так не роблять».

Аналіз відповідей учителів та учнів підтвердив припущення про те, що педагоги не однаково сприймають школярів різної статі, а також засвідчив ситуацію, за якої хлопці більше, ніж дівчата незатишно почуваються в школі, відчують брак уваги, любові вчителів.

«Гендер», як культурно-символічне визначення статі, відображає асиметричну структуру суспільства, у зв'язку з чим існує потреба в подоланні маскулінних цінностей, пом'якшенні гендерних стереотипів. Результати опитування за анкетною «Приказки і прислів'я» засвідчили, що у дівчат із вступом у юнацький вік ставлення до стереотипів щодо розподілу ролей у сім'ї не змінюється і залишається приблизно вдвічі нижчим, ніж серед хлопців, у яких виражена тенденція до посилення стереотипізації.

Результати констатувального етапу експерименту, спостереження за роботою вчителів та результати анкетування, бесід засвідчують, що в теорії та практиці освітніх закладів проблема виховання учнів різної статі та подолання гендерних стереотипів не є першочерговою. Складається суперечлива ситуація, коли, з одного боку, існує рівність вимог, незалежно від статевої належності, а з іншого – вимоги часто стереотипізовані, тобто «шкільна освіта переносить певний гендерний код».

У *другому розділі* — **«Педагогічні умови гендерного виховання учнів старшого підліткового та раннього юнацького віку»** — конкретизовано педагогічні умови успішного гендерного виховання учнів, визначено мету і завдання формувального експерименту, описано його змістові та процесуальні аспекти, а також результати впровадження.

Гендерне виховання як процес передбачає досягнення певного стану сформованості особистісних характеристик учнів, який ми називаємо гендерною вихованістю. Отже, під *гендерною вихованістю* розуміємо результат засвоєння учнями знань, цінностей і понять міжстатевої взаємодії, гендерної культури суспільства, гендерних стереотипів, їх осмислення, усвідомлення, оцінку та сформованість власного ставлення до них, що забезпечує взаємодію на

засадах гендерної рівності. Таке розуміння гендерної вихованості дозволяє виділити в ній три компоненти: когнітивний, емоційно-ціннісний, поведінковий. Залежно від сформованості кожного з компонентів гендерної вихованості рівень гендерного виховання буде різним. Якщо розглядати компоненти як критерії рівнів її сформованості, то можна виділити три основних рівні – достатній, середній, низький. Ми усвідомлюємо, що в реальному житті діапазон рівнів та індивідуальних відмінностей гендерної вихованості набагато ширший, але диференціація саме за цими рівнями дозволяє врахувати основні відмінності та будувати стратегії поведінки щодо цих трьох груп учнів на основі особистісно зорієнтованого підходу. Виділення показників критеріїв гендерної вихованості дозволяє показати взаємозв'язок між рівнями гендерної вихованості та її компонентами, що представлено в таблиці 1.

Таблиця 1

Критерії та показники рівнів гендерної вихованості учнів

Рівень гендерної вихованості	Критерії гендерної вихованості		
	когнітивний	емоційно-ціннісний	поведінковий
Достатній	Грунтовна обізнаність із правилами міжстатевої взаємодії, чіткі уявлення про гендерні стереотипи, власну гендерну роль у суспільстві, сім'ї, при виборі професії	Учні виявляють повагу до іншої статі, не принижуючи власну, мають позитивне ставлення до самих себе і до оточуючих, незалежно від статевої належності; орієнтовані на створення партнерських стосунків у майбутній сім'ї	Учням притаманні самоорганізація і саморегуляція поведінки, толерантність, прагнення до реалізації власних здібностей, включення в нетипові для статі види діяльності. У стосунках з іншою статтю виявляють повагу, тактовність, їх поведінка орієнтована на загальнолюдські цінності, а не на статевотипізовані якості
Середній	Недостатня обізнаність із правилами міжстатевої взаємодії. Недостатньо чіткі уявлення про гендерні стереотипи, власну гендерну роль у суспільстві, сім'ї, при виборі професії	У дівчат виявляється в спрямованості на фемінінність, у хлопців – на маскулінність. Існує ситуативне ставлення до оточення, залежно від статевої належності, немає чітких уявлень щодо стосунків у майбутній родині та розподілу сімейних обов'язків	Поведінка відзначається вибірковістю, ситуативністю, орієнтована на дотримання статевотипізованих якостей. Учні байдуже ставляться до налагодження взаємовідносин з іншою статтю, недостатньо вміють взаємодіяти на засадах взаємоповаги, взаєморозуміння, взаємозамінності
Низький	Поверхові, обмежені знання про міжстатеві та внутрішньостатеві відносини у сім'ї, школі, суспільстві, відсутній інтерес до соціально-психологічних аспектів статі	Учні виявляють неповагу до представників іншої статі, принижують їх, заперечують рівні можливості статей; існує орієнтація на домінуючий тип стосунків у майбутній сім'ї	Поведінка характеризується негативним досвідом взаємодії, відсуття її саморегуляція. Вияв таких якостей, як повага до іншої статі, позитивне ставлення до власної, має помірно стійкий характер і поширюється лише на окремих представників іншої статі, які є для них авторитетом

Узагальнення змісту психолого-педагогічної літератури, принципів гендерної педагогіки та врахування вікових особливостей учнів старшого підліткового та раннього юнацького віку, аналіз практики дозволили припустити, що ефективність гендерного виховання визначається сукупністю

таких педагогічних умов: реалізації гендерного підходу в організації особистісно зорієнтованого виховання; формування гендерної чутливості вчителів, учнів, батьків; використання в освітній практиці результатів гендерного аналізу змісту навчально-методичної літератури з метою пом'якшення впливу гендерних стереотипів на суб'єктів навчально-виховного процесу. Реалізація визначених умов гендерного виховання є цілісним процесом навчально-виховної діяльності, яка передбачає гендерний аналіз змісту підручників. З цією метою було використано чинні підручники з усіх предметів для учнів 7–11 класів, надруковані протягом 1999–2003 рр.

З метою підвищення гендерної чутливості вчителів експериментальних шкіл складовою формувального експерименту стало їх ознайомлення з матеріалами спецкурсу «Гендерний підхід в управлінні загальноосвітніми навчальними закладами». У процесі вивчення курсу теоретичний матеріал було підкріплено та ілюстровано прикладами з педагогічної практики, зокрема прикладами з читання курсу «Гендерні стереотипи» в школі, який проводився паралельно в рамках формувального експерименту. Використано інтерактивні методи навчання: проблемний виклад матеріалу, дискусії, аналіз педагогічних ситуацій, уроків, підручників, методичної літератури; анкетування; творчі завдання, рольові ігри. В основу взаємодії ми поклали переконання як метод формування свідомості. Зазначимо, що більшість педагогів відчуває «смысловий бар'єр» при обговоренні питань статі в цілому та гендеру зокрема. Частина педагогів, заперечуючи гендерний підхід, справедливо вважає, що виховання хлопців і дівчат неможливе без урахування гендерних стереотипів. Оскільки гендерні відмінності є соціально і культурно сконструйованими, то застосування означеного підходу до виховання дає змогу уникнути сексизму там, де підставою для утисків є біологічна стать. З іншого боку, наявність гендерних відмінностей є засобом для корекції поведінки, можливостей, діяльності школярів.

З метою налагодження спільної діяльності сім'ї та школи у справі гендерного виховання та підвищення гендерної чутливості батьків проведено семінар, який включав теоретичну та практичну частини. Метою першої є формування гендерної свідомості батьків через їх ознайомлення з основними засадами гендерної теорії, корекція гендерних стереотипів у вихованні, усвідомлення стилю взаємодії в сім'ї. Основними методами практичної роботи з батьками були: лекція, групова дискусія, переконання, аналіз ситуацій зі шкільної та сімейної практики.

Зміст багатьох підручників є засобом, за допомогою якого можна пом'якшити гендерні стереотипи. Тому однією із педагогічних умов реалізації змісту гендерного виховання обрано гендерний аналіз навчально-методичної літератури за допомогою контент-аналізу та якісного аналізу текстів. Результати показали недостатнє насичення підручників змістом гендерної спрямованості та підтвердили припущення про необхідність реалізації змісту гендерного виховання через навчально-методичну літературу. Нами розроблено навчальний посібник з математики для 5-го класу з метою впровадження у навчальний процес гендерної складової через

зміст задач. Наприклад, пропонується така задача: «Сім'я сіла лущити горіхи. Усього було 100 горіхів, тому їх вирішили розподілити так: дочці – найменшу частину, синові – удвічі більше горіхів, ніж дочці, матері – утричі більше, ніж дочці, батькові – удвічі більше горіхів, ніж синові. Скільки горіхів полуцив кожен член сім'ї?» Через зміст задач здійснюється орієнтація учнів на партнерські стосунки в сім'ї, спільну діяльність та взаємозамінність.

Комплексна реалізація визначених нами педагогічних умов можлива при здійсненні цілеспрямованого виховного впливу на школярів, що знайшло вираження в авторському факультативному курсі «Гендерні стереотипи» для учнів старшого підліткового та раннього юнацького віку. Оскільки ефективному гендерному вихованню заважають схвалені суспільством упередження щодо статусу, ролі кожної статі у суспільстві та сім'ї, то існує потреба в їх усвідомленні, пом'якшенні, у набутті знань про зміст чоловічих і жіночих ролей в історичній ретроспективі, умінні критично аналізувати фактори, які впливають на формування гендерної ролі, поведінкових зразків міжстатевої взаємодії.

Зміст курсу включав теоретичну і практичну частини. Завданням теоретичної частини є збагачення знань про походження і природу гендерних стереотипів, ознайомлення з їх основними групами та функціями з метою пом'якшення. Теоретичний аспект включав такі етапи: навчання основ гендерної рівності, аналіз ситуацій та визначення пріоритетів, проведення бесід про гендерні стереотипи, їх усвідомлення, розуміння та аналіз з метою пом'якшення в сім'ї, навчально-виховному процесі, суспільстві. Практична частина була спрямована на оволодіння вміннями і навичками гендерної культури, міжстатевого спілкування на засадах гендерної рівності, взаємоповаги, толерантної поведінки, гендерної чутливості, формування потреб та мотивів діяльності, оцінку та самооцінку, які дозволили б усвідомити суть упереджень щодо статі, зрозуміти її цінність, не применшуючи важливості іншої. В процесі експериментальної роботи використано комплекс методів виховання, зокрема, дискусії та проблемний виклад матеріалу, метод незалежних характеристик, незакінчених речень, інтерактивні методи (рольові ігри, мозковий штурм, кейс-метод, побудова уявних і реальних педагогічних ситуацій, метод вільних асоціацій тощо).

На заключному етапі формувального експерименту здійснено контрольне діагностування змін, які відбулися у гендерному вихованні учнів старшого підліткового та раннього юнацького віку. Дані формувального експерименту та аналіз його результатів довели ефективність педагогічних умов гендерного виховання. Порівняльна характеристику результатів констатувального і формувального експериментів представлено в таблиці 2.

Кількісні зміни у рівнях сформованості гендерної вихованості школярів засвідчили ефективність педагогічних умов гендерного виховання учнів старшого підліткового та раннього юнацького віку: підвищився достатній рівень гендерної вихованості у 8 кл. (в ЕГ– 60%, в КГ–

64%); в 11 кл. (в ЕГ– 14%, в КГ– 23%); понизився низький рівень гендерної вихованості у 8 кл. (в ЕГ– 3%, в КГ– 13%); в 11 кл. (в ЕГ– 30%, в КГ– 43%).

Таблиця 2

Розподіл учнів експериментальних і контрольних груп за рівнями гендерної вихованості на констатувальному та формувальному етапах експерименту (у %)

КГ/ЕГ	Рівень гендерної вихованості, 8 кл.					
	низький		середній		достатній	
	конст.	форм.	конст.	форм.	конст.	форм.
КГ	17	13	27	27	56	60
ЕГ	13	3	30	33	57	64
КГ/ЕГ	Рівень гендерної вихованості, 11 кл.					
	43	43	40	43	17	14
	47	30	43	47	10	23

Здійснення виховної роботи дало змогу покращити значення рівнів гендерної вихованості ($\chi^2_{\text{Екс}}=0,2$; $\chi^2_{\text{Ісп}}=2,1$) учнів старшого підліткового та раннього юнацького віку ($\chi^2_{\text{Екс}}=0,58$; $\chi^2_{\text{Ісп}}=1,58$). Зміни є наближеними до статистично значущих, оскільки за короткий період впливу значних змін у свідомості учнів відбутися не могло. Водночас експериментальні дані засвідчили, що учні 8-го класу мають менш адекватну самооцінку, вони більше зорієнтовані на когнітивну та емоційно-ціннісну складові гендерного виховання, недостатньо звертають увагу на прояви поведінкової складової. На відміну від восьмикласників, учні 11-го класу більш адекватно оцінюють власну особистість, рівною мірою зорієнтовані на когнітивний, емоційний та поведінковий компоненти гендерного виховання. Одинадятикласники більш стереотипізовані, лише п'ята їх частина на кінець експериментального дослідження перебувала на достатньому рівні гендерної вихованості, тоді як серед учнів 8-го класу – 62%, що свідчить про необхідність розпочинати гендерне виховання у старшому підлітковому віці, як більш сензитивному до зовнішніх впливів. Пом'якшення стереотипів, формування досвіду рівноправного співробітництва, створення умов для забезпечення гендерної чутливості, послаблення традиційних культурних заборон щодо норм маскуліності-фемінінності є достатньо ефективними і в ранньому юнацькому віці, проте мотивація курсу повинна зосереджуватися на провідній діяльності, тобто наближатися до майбутнього життєвого вибору.

Зафіксовано зміни у ставленні до гендерних стереотипів після завершення дослідно-експериментальної роботи серед учнів як старшого підліткового, так і раннього юнацького віку, що підтверджує доцільність її проведення. Відзначимо, що позитивні зміни помічено у ставленні до стереотипів маскуліності-фемінінності, розподілу сімейних ролей, зміни статусу жінки в суспільстві. Проте, упередження, які залишаються пануючими у масовій свідомості змінити практично не вдалось, продовжує існувати поділ на «чоловічі» і «жіночі» види діяльності, а вимоги до чоловічої гендерної ролі жорсткіше регламентовані.

За результатами формувального експерименту сформульовано педагогічні рекомендації з гендерного виховання для вчителів та батьків учнів 8-11 класів.

Проведене дослідження підтвердило висунуту гіпотезу та дозволило зробити загальні висновки.

ВИСНОВКИ

1. Подальший розвиток в Україні демократичних процесів та гендерної рівності, як умови сталого розвитку суспільства, ставлять якісно нові вимоги до підготовки підростаючого покоління та виконання молоддю сімейних, професійних, соціальних ролей, які відображали б зміни в гендерній стратифікації суспільства. Підвищення рівня знань вчителів, батьків та учнів щодо соціально-психологічних процесів, що відбуваються при становленні гендерної ролі, є шляхом розв'язання суперечності між новим змістом гендерних ролей та повільними змінами у свідомості.

2. Гендерний підхід в освіті, як механізм досягнення гендерної рівності та утвердження рівних можливостей для самореалізації кожної особистості передбачає: відсутність орієнтації на «особливе призначення» чоловіка чи жінки; заохочення видів діяльності, що відповідають інтересам особистості; пом'якшення гендерних стереотипів; врахування соціально-статевих відмінностей. Гендерний підхід є необхідною передумовою реалізації гендерного виховання і виступає складовою особистісно зорієнтованого навчально-виховного процесу.

3. Сутність гендерного виховання полягає у запереченні принципу «рівність у тотожності» та прийнятті ідеї «рівність у відмінностях». Визначено взаємозв'язок та взаємозалежність між категоріями «гендерне» і «статеворольове» виховання як пов'язаними, проте не тотожними аспектами статевого виховання. Конкретизовано методи реалізації гендерного виховання (тестування, міні-лекція, відкрите і приховане педагогічне спостереження, дискусія, проблемний виклад матеріалу, метод незалежних характеристик, незакінчених речень, рольові ігри, мозковий штурм, кейс-метод, побудова уявних і реальних педагогічних ситуацій, метод вільних асоціацій); уточнено зміст понять «гендерне виховання», «гендерна вихованість»; визначено його основні фактори (сім'я, школа, засоби культури).

4. Метою гендерного виховання є «гендерна вихованість», яка включає когнітивний, емоційно-ціннісний і поведінковий компоненти. *Когнітивний компонент* спрямований на формування уявлень про: себе як представника певної статі; зміст гендерних ролей; усвідомлення ролей і функцій гендерних стереотипів; те, що зміст сучасних гендерних ролей ширший, ніж той, що випливає з біологічних відмінностей; чоловіки і жінки мають незначні психологічні відмінності, причому внутрішньостатеві відмінності переважають міжстатеві. *Емоційно-ціннісний компонент* включає усвідомлення «переваг та недоліків» статі, ціннісних орієнтацій, потреб та мотивів, які пов'язані з моральним розвитком особистості, зокрема: формування позитивного ставлення до власної статі та повагу до іншої; усвідомлення рівних можливостей для осіб різної

статі; акцент на загальнолюдські цінності; орієнтацію на партнерські взаємини та егалітарний шлюб. *Поведінковий компонент* включає засвоєння моделей гендерних ролей і реалізацію їх у житті, що знаходить вираження у: спільній діяльності на засадах гендерної рівності, взаємоповаги, взаємозамінності; включенні в нетипові для статі види діяльності; відсутності в поведінці проявів неповаги до іншої статі, зокрема у спілкуванні.

5. Старший підлітковий та ранній юнацький вік є сприятливим для гендерного виховання і характеризується: почуттям дорослості, «чуттям статі», суперечністю між необхідністю наслідувати гендерні стереотипи і бажанням ствердити власні норми і цінності, виникненням потреби спілкуватись з однолітками протилежної статі, необхідністю самовизначення, вибору життєвого і професійного шляху, формуванням світогляду. Експериментально перевірено і доведено актуальність та ефективність спецкурсу з пом'якшення гендерних стереотипів; виявлено й окреслено незначні відмінності при здійсненні гендерного виховання в старшому підлітковому та ранньому юнацькому віці.

6. Аналіз факторів гендерного виховання засвідчує, що воно є недостатнім для повноцінної реалізації особистості в суспільстві. При вихованні хлопчиків і дівчаток у сім'ї існує асиметрія, яка полягає в тому, що хлопчика насамперед виховують як активного громадянина, а потім – батька, чоловіка; дівчинку – як матір, дружину, а потім – члена суспільства. Підтверджено, що в сучасній школі мають місце елементи «прихованого навчального плану»: вчителі неоднаково оцінюють, карають учнів різної статі, виявляють нерівноцінне ставлення до них, опосередковано пропагують гендерні стереотипи; підручники зорієнтовані на маскулінний культурний ідеал. Проголошена зміна стратегії виховання на особистісно зорієнтовану реалізується в практиці школи недостатньо, оскільки більшість учителів, переважно жінок, взаємодіє з учнями на засадах навчально-дисциплінарного підходу, або не готова до педагогічної взаємодії на засадах особистісно зорієнтованого виховання. Гендерна культура суспільства, як соціалізуючий фактор, через ЗМІ формує у школярів дихотомічні уявлення про статус, роль і призначення кожної статі, чим закріплює поширені у масовій свідомості погляди на гендерні ролі.

6. Теоретично обґрунтовано й експериментально перевірено педагогічні умови гендерного виховання: реалізація гендерного підходу в організації особистісно зорієнтованого виховання; формування гендерної чутливості вчителів, учнів, батьків; використання в освітній практиці результатів гендерного аналізу змісту навчально-методичної літератури з метою пом'якшення впливу гендерних стереотипів на суб'єктів навчально-виховного процесу; реалізації змісту гендерного виховання в процесі вивчення факультативного спецкурсу «Гендерні стереотипи».

7. Специфіка виховної роботи з гендерного виховання полягає в комплексному поєднанні методів формування свідомості та поведінки з інтерактивними методами навчання і виховання,

зокрема необхідністю моделювати реальну, емоційно насичену життєву ситуацію. Достатньо ефективним є використання засобів етнопедагогіки.

8. За результатами формувального експерименту сформульовано педагогічні рекомендації з гендерного виховання для вчителів та батьків учнів 8-11 класів. Вони передбачають уміння аналізувати та пояснювати матеріали ЗМІ, навчально-методичну літературу на предмет наявності гендерних стереотипів з метою їх пом'якшення; однаково залучати хлопців і дівчат до нетипових для статі видів діяльності для формування партнерства, взаємодії, взаємозамінності; однаково оцінювати, карати учнів та виявляти рівноцінне ставлення до них; уникати елементів сексизму в діяльності, спілкуванні; обговорювати з учнями старшого підліткового та раннього юнацького віку проблеми кожної статі (етичні, психологічні, соціальні), що стосуються рівності та взаємозамінності ролей у сім'ї та суспільстві.

Здійснене дослідження не претендує на остаточне вирішення проблеми гендерного виховання учнів старшого підліткового та раннього юнацького віку. Виконана дисертаційна робота дозволила визначити ряд актуальних завдань для майбутнього дослідження проблеми гендерного виховання. По-перше, вимагають подальшого вивчення всі вікові етапи і розробка специфіки гендерного виховання для кожного з них; по-друге, розкриття факторів гендерного виховання вимагає поглибленого вивчення, врахування впливу позашкільних установ, молодіжних організацій, субкультури тощо; по-третє, недослідженими залишаються відмінності між міською та сільською вибірками.

Основні положення дисертації викладено в таких публікаціях:

1. Вихор С.Т. Математика, 5 клас. Контрольні роботи з математики для 5 класу. – Тернопіль: Підручники і посібники, 1999. – 64 с.
2. Вихор С.Т. Математика, 5 клас. Самостійні та контрольні роботи. – Тернопіль: Підручники і посібники, 2005. – 96 с.
3. Вихор С. Виховання школярів різної статі та гендерний підхід у навчально-виховному процесі загальноосвітньої школи // Педагогічний пошук. Науково-методичний вісник управління освіти і науки Волинської облдержадміністрації та Волинського інституту післядипломної педагогічної освіти.–2005.– №1(45).–
С. 6–9.
4. Вихор С. Теорія і практика гендерного аналізу підручників з історії для середніх і старших класів // Вісник Запорізького національного університету. – 2005. – № 1. – С. 18 – 23.
5. Вихор С.Т. Гендерне виховання: паралелі крізь століття // Наука і сучасність: Зб. наук. пр. Національного педагогічного університету ім. М. П. Драгоманова. – К.: Логос, 2003. – Том ХІІ. – С. 82–90.

6. Вихор С. Гендерний підхід в роботі вчителів як складова особистісно орієнтованого виховання учнів // Науковий вісник Південноукраїнського державного педагогічного університету. – 2005. – № 3–4. – С. 79–86.
7. Вихор С. Підручники з історії для середніх і старших класів: гендерний аналіз // Наукові записки ТНПУ. Серія: Педагогіка. – 2005. – № 1. – С. 71–74.
8. Кікінежді О.М., Кізь О.Б., Вихор С.Т., Жирська Г.Я. Особливості гендерного підходу в сфері гуманітарної освіти: досвід та перспективи // Науковий вісник Південноукраїнського державного педагогічного університету. – Спеціальний випуск «Інтеграція гендерного підходу в сучасну науку і освіту: результати та перспективи», 2005. – С. 42–46.
9. Vyhoh Svetlana. Upbringing of boys and girls: historical aspect (From pre-Christian period up to the Middle Ages) // Teachers and Health. – 6. Ed. Evhen Shehulka. Paido. Brno. – 2004. – P. 563–568.
10. Вихор С. Можливості шкільних підручників у вирішенні проблеми єдності знань і поведінки школярів: спроба гендерного аналізу // Формування гендерної культури молоді: проблеми та перспективи: Матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції, м. Тернопіль 30-31 жовтня 2003 р.– Тернопіль: ТДПУ. – 2003.– С. 144–150.
11. Вихор С. Підручники з історії для середніх і старших класів: гендерний аналіз // Теорія та практика гендерного виховання студентської молоді: досвід, проблеми, перспективи: Матеріали Міжнародної науково-практичної конференції, м. Запоріжжя, 11-12 листопада 2004 р. – Запоріжжя, 2004. – С. 25–30.
12. Вихор С. К проблеме реализации гендерного похода в учебно-воспитательном процессе школы // Развитие личности в поликультурном освітньому просторі: Матеріали Міжнародного конгресу IV Слов'янські педагогічні читання, м. Черкаси 30 червня – 1 липня 2005 року. – Черкаси: ЧНУ ім. Б. Хмельницького, 2005. – С. 147–149.
13. Вихор С. Сутність гендерного виховання: від теорії до практики // Гендерні аспекти в методологіях гуманітарних наук: Матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції, 9-10 грудня 2004 р. – Луцьк: ВДУ ім. Л. Українки, 2004.– С. 23–31.
14. Вихор С. Гендерна асиметрія в культурі // Формування гендерної культури молоді: проблеми та перспективи: Матеріали науково-практичної конференції, м. Тернопіль, 1-2 лютого 2006 р. – Тернопіль, 2006. – С. 24–26.

АНОТАЦІЯ

Вихор С.Т. Гендерне виховання учнів старшого підліткового та раннього юнацького віку. – Рукопис.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата педагогічних наук зі спеціальності 13.00.07 – теорія і методика виховання. Тернопільський національний педагогічний університет імені Володимира Гнатюка. – Тернопіль, 2006.

Дисертацію присвячено проблемі гендерного виховання учнів старшого підліткового та раннього юнацького віку.

У дослідженні представлено результати теоретичного й експериментального вивчення процесу гендерного виховання учнів старшого підліткового та раннього юнацького віку. Розширено і уточнено зміст понять «гендерне виховання», «гендерна вихованість»; визначено взаємозв'язок і взаємозалежність понять «гендерний» і «статеворольовий»; обґрунтовано критерії (когнітивний, емоційно-ціннісний і поведінковий компоненти) та рівні гендерної вихованості (достатній, середній, низький).

Уточнено сутність, принципи гендерного виховання, конкретизовано методи його реалізації, систематизовано фактори гендерного виховання. Встановлено, що гендерний підхід є необхідною передумовою реалізації гендерного виховання. Набули подальшого розвитку положення про роль гендерного підходу в контексті особистісно зорієнтованого виховання. Експериментально перевірено педагогічні умови підвищення ефективності гендерного виховання учнів старшого підліткового та раннього юнацького віку. Доведено ефективність педагогічних умов і змісту виховання, спрямованого на пом'якшення гендерних стереотипів у школярів 8–11 класів. Визначено шляхи взаємодії сім'ї і школи, подано рекомендації батькам і педагогам для підвищення ефективності гендерного виховання школярів.

Ключові слова: гендерне виховання, гендерна вихованість, гендерний підхід, гендерні стереотипи, педагогічні умови, старший підлітковий та ранній юнацький вік.

АННОТАЦИЯ

Выход С.Т. Гендерное воспитание учащихся старшего подросткового и раннего юношеского возраста. – Рукопись.

Диссертация на соискание ученой степени кандидата педагогических наук по специальности 13.00.07. – теория и методика воспитания. – Тернопольский национальный педагогический университет имени Владимира Гнатюка. – Тернополь, 2006.

Диссертационное исследование посвящено проблеме гендерного воспитания учащихся старшего подросткового и раннего юношеского возраста.

В диссертации представлены результаты теоретического и экспериментального исследования гендерного воспитания, как составной части полового воспитания. Определена взаимосвязь между полоролевым и гендерным воспитанием.

Сложность внедрения гендерного воспитания в учебно-воспитательный процесс средней школы состоит в том, что большинство педагогов не убеждены в его необходимости, работают

согласно учебно-дисциплинарной модели взаимодействия с учениками, несмотря на провозглашение принципов лично ориентированного подхода.

Выделена взаимосвязь между лично ориентированным и гендерным подходами как основными принципами взаимодействия между учителем и учащимися.

Изучение возрастных особенностей детей разного пола показало, что одним из наиболее благоприятных периодов для гендерного воспитания учащихся является старший подростковый и ранний юношеский возраст.

На основе анализа воспитательной работы в семьях, в школе, в результате изучения социализирующего влияния средств массовой информации на личность мальчика и девочки определены цель, задачи, принципы и методы гендерного воспитания. Целью гендерного воспитания является понятие «гендерная воспитанность», в структуре которой выделены три уровня (низкий, средний, достаточный) и которая включает когнитивный, эмоционально-ценностный и поведенческий компоненты.

Поскольку констатирующий этап эксперимента показал недостаточность воспитательного воздействия и низкий уровень гендерного воспитания, то требуются определенные педагогические условия для повышения эффективности этого процесса. Решение этой задачи предполагает реализацию воспитательной деятельности путем внедрения в практику школы педагогических условий: реализации гендерного подхода в организации лично ориентированного воспитания; формирования гендерной чувствительности учителей, учащихся, родителей; использования в практике образования гендерного анализа учебно-методической литературы с целью ослабления влияния гендерных стереотипов на субъектов учебно-воспитательного процесса; реализации содержания гендерного воспитания в процессе изучения факультативного спецкурса «Гендерные стереотипы».

Экспериментально подтверждена необходимость ослабления давления гендерных стереотипов путем влияния вербальных методов воздействия на сознание учащихся в сочетании с интерактивными методами воспитания и использованием средств этнопедагогики.

Подтверждена эффективность формирующего эксперимента в котором реализуются выделенные педагогические условия, что находит отражение в изменениях, произошедших на различных уровнях гендерной воспитанности учащихся как старшего подросткового, так и раннего юношеского возраста: (в ЭГ– 60%, в КГ – 64%); в 11 кл. (в ЭГ – 14%, в КГ – 23%); понизился низкий уровень гендерной воспитанности в 8 кл. (в ЭГ– 3%, в КГ – 13%); в 11 кл. (в ЭГ– 30%, в КГ – 43%). Данные свидетельствуют о положительном влиянии предложенной методики.

Ключевые слова: гендерное воспитание, гендерная воспитанность, гендерный подход, гендерные стереотипы, педагогические условия, старший подростковый и ранний юношеский возраст.

ABSTRACT

Vychor S.T. The gender upbringing of schoolchildren at the period of their adolescence and early maturity. – Manuscript.

Thesis for a Candidate Degree in Pedagogical Sciences, Speciality 13.00.07 – Theory and method of Education. – Ternopil Volodymyr Hnatyuk National Pedagogical University, Ternopil, 2006.

The thesis deals with the problem of the gender upbringing of schoolchildren at the period of their late adolescence and early maturity.

The thesis presents the theoretical and practical results of the experimental research of the process of the gender upbringing of schoolchildren at the period of their late adolescence and early maturity.

In the scientific investigation the term «gender upbringing» has been broadened; the correlation between the terms «gender» and «sex role» has been determined; the components (cognitive, emotionally – valuable and behavioral) and levels (advanced, intermediate and essential) of the system of the gender upbringing have been defined.

The thesis reveals the essence, contents, principles and methods of the gender upbringing of schoolchildren taking into consideration their age peculiarities.

The gender attitude has been ascertained as an indispensable prerequisite for the realization of gender upbringing. Further development of the principal propositions of the gender attitude in the context of personal oriented upbringing has been acquired. The pedagogical conditions aiming at increasing the efficiency of the gender upbringing of schoolchildren at the period of their late adolescence and early maturity have been experimentally checked during the scientific investigation. The research carried out proves the efficiency of the pedagogical conditions created and the content of upbringing applied with the purpose of depreciating the gender stereotypes among the schoolchildren, grades 8 to 11.

The thesis determines the ways of interaction between the family and school with the purpose of raising the efficiency of the gender upbringing of schoolchildren at the period of their late adolescence and early maturity.

Key words: gender, gender upbringing, gender attitude, gender stereotypes, pedagogical conditions, late adolescence, early maturity.

Підписано до друку 14.02.2006 р.

Формат 60x84 1/16. Папір друкарський.

Друк трафаретний. Гарнітура “Times New Roman”.

Ум. др. арк. 1,0. Обл.- вид. арк. 1,0. Тираж 100 прим. Зам. № 7.

Редакційно-видавничий відділ Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка

46027, Тернопіль, вул. М. Кривоноса, 2